

Richtlijnen voor archeologisch beekdalonderzoek in de provincie Drenthe

(Versie 1.0, 1 juni 2006)

De provincie Drenthe is rijk aan cultuurhistorisch waardevolle beekdallandschappen. In het kader van landschaps- en natuurontwikkeling, waterbeheer en landbouwkundig gebruik vindt steeds meer ruimtelijke planvorming plaats in en rond de beekdalen. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om hermeandering van beken, de aanleg van natuurvriendelijke oevers en waterberging, landinrichting of agrarische grondverbetering. Dit alles betekent dat de bedreigingen voor de archeologische waarden groter en acuter zijn dan voorheen. Dat is zorgwekkend, temeer daar onze kennis over de bewonings- en landschapsgeschiedenis van deze delen van het Drentse landschap veel hiaten vertoont. Zonder overdrijving kan gesteld worden dat - in vergelijking met andere landschappelijke zones - het archeologisch onderzoek van beekdalen nog in de kinderschoenen staat.

Op de IKAW staan de Drentse beekdalen vanwege hun vochtige of natte bodems voor het merendeel aangegeven als gebieden met een lage archeologische verwachting. Dit is correct als het gaat om bijvoorbeeld nederzettingsterreinen en grafvelden uit de bronstijd, ijzertijd, Romeinse tijd en middeleeuwen, maar niet juist voor wat betreft kampementen van jagers en verzamelaars uit paleolithicum en mesolithicum. De IKAW laat zich echter niet uit over de kans op het aantreffen van rituele deposities, afvaldumps, voordes, bruggen, steigers, watermolens en gegraven waterwerken, zaken die men juist in deze natte delen van het landschap mag verwachten. Om bij ruimtelijke planontwikkeling toch rekening te houden met deze potentieel aanwezige archeologische waarden in de beekdalen, is in het Provinciaal Omgevingsplan van Drenthe (POP II) vastgelegd dat indien in beekdalen ruimtelijke ingrepen plaatsvinden, eerst een archeologisch bureauonderzoek dient te worden uitgevoerd om vast te stellen of en waar veldonderzoek is vereist. Onderhavige richtlijnen beogen daarbij een hulpmiddel te zijn.

Ingrepen in de beekdalen betreffen vaak zeer grote plangebieden, waardoor ook de onderzoekskosten hoog kunnen oplopen. Uiteraard gelden ook hier de beginselen noodzakelijkheid, effectiviteit, proportionaliteit en subsidiariteit. Dat betekent dat het onderzoek niet verder mag gaan dan noodzakelijk is om het doel te bereiken, met het gekozen middel moet het beoogde doel worden bereikt, er moet een juiste verhouding zijn tussen inspanning en verwacht resultaat en er moet worden gekozen voor het minst zware (maar wel effectieve) middel.

Bij het samenstellen van deze 'Richtlijnen beekdalonderzoek in de provincie Drenthe' (versie 1.0) is gebruikt gemaakt van de volgende bronnen:

- E. Rensink, *Richtlijnen archeologisch onderzoek en verwachtingskaarten voor beekdalen in Pleistoceen Nederland*, ROB, conceptversie 2 februari 2006.
- Richtlijnen voor archeologisch bureau- en veldonderzoek in de provincie Drenthe (Versie 1.0, 21 maart 2006).
- Tol, J., J.W.H.P. Verhagen en M. Verbruggen, *Richtlijnen, goede standaarden en Best Practices archeologisch booronderzoek*, conceptversie februari 2006.

- J. Roymans, *Een cultuurhistorisch verwachtingsmodel voor Brabantse beekdallandschappen: een mogelijke toekomst voor het verleden van beekdalen*, Masterscriptie VU Amsterdam, vakgroep Erfgoedstudies 2005.
- R. Gerritsen en E. Rensink, *Beekdallandschappen in archeologisch perspectief*, Amersfoort 2004 (NAR 28).

1. Bureauonderzoek

Omdat het bij ingrepen in beekdalen meestal om grote plangebieden gaat, dient altijd een afzonderlijke bureaustudie te worden uitgevoerd en de uitkomsten en aanbeveling voor vervolgonderzoek dienen altijd getoetst te worden door de provinciaal archeoloog. Voor de details van de opzet van dit bureauonderzoek zie 'Richtlijnen voor archeologisch bureau- en veldonderzoek in de provincie Drenthe (versie 1.0, 21 maart 2006)'. Hieraan dient toegevoegd te worden dat bij de AHN-analyse uitgegaan moet worden van een 5 m grid (= 1:5.000). Hiervoor is GIS-expertise nodig.

Bij de vraagstelling dient rekening gehouden te worden met een grote diversiteit aan archeologische fenomenen, uiteenlopend van nederzettingen uit de oude en middensteentijd tot postmiddeleeuwse bruggen en eendenkooien (zie tabel). Bij het bureauonderzoek van de beekdalen dienen overigens ook de beekdalranden te worden betrokken, omdat de bewoning die daar heeft plaatsgevonden of de activiteiten die daar zijn uitgevoerd, hun weerslag kunnen hebben gehad op het aangrenzende beekdal.

Het bureauonderzoek leidt tot een *archeologische risico- of verwachtingskaart* waarop bekende en verwachte waarden staan aangegeven. Wat de verwachte waarden betreft dient zoveel mogelijk gespecificeerd te worden naar de categorieën die in tabel 1 staan opgesomd. Bijvoorbeeld: daar waar een oude weg een insnoering van een beekdal kruist, bestaat 'een hoge kans op het aantreffen van een voorde en/of brug'. Het mag duidelijk zijn dat voor sommige fenomenen een gespecificeerde verwachting niet tot de mogelijkheden behoort.

Bij het maken van de verwachtingskaart dient ook rekening gehouden te worden met de aanwezigheid van landschapselementen die van belang zijn vanwege de paleo-ecologische informatie die zij kunnen bevatten (pingoruïnes, fossiele meanders, etc.).

Het uiteindelijke product van het bureauonderzoek - de archeologische risico- of verwachtingskaart - dient *in combinatie met de voorgenomen maatregelen* een advies op te leveren voor (eventueel) vervolgonderzoek in *die gebieden die heringericht zullen gaan worden* en waar het bodemarchief (vermoedelijk) aangetast gaat worden. Het is dus noodzakelijk om goed inzicht te verkrijgen in de voorgenomen ingrepen en deze ook helder in beeld te brengen.

De rapportage over de bureaustudie dient een *Plan van Aanpak* te bevatten voor het veldwerk. Voor bekende vindplaatsen of gebieden met een gespecificeerde (middel)hoge verwachting dient naar behoud *in situ* gestreefd te worden. Als planaanpassing of -inpassing niet tot de mogelijkheden behoort, is vervolgonderzoek vereist. Dit onderzoek kan de vorm hebben van een IVO-booronderzoek, een archeologische begeleiding (uit te voeren als IVO-proefsleuven, Opgraving of Archeologische Begeleiding met beperkte bodemverstoring in geval het een reeds gewaardeerd terrein betreft), IVO-proefsleuven of een definitieve opgraving. Veldkarteringen zijn doorgaans vanwege het grondgebruik (gras!) en de afdekking

van de archeologische resten door veen en beeksedimenten niet mogelijk in beekdalen.

2. Inventariserend Veldonderzoek (verkennend en karterend booronderzoek, proefsleuvenonderzoek), archeologische begeleiding en opgraven

Vanwege de bijzondere hydrologische situatie in de beekdalen zal het niet altijd mogelijk zijn om het gewenste veldwerk voorafgaand aan de uitvoeringsfase te laten plaatsvinden. Dat betekent niet alleen dat het veldwerk dan tijdens de uitvoering moet plaatsvinden, maar tevens dat bepaalde onderzoeksmethoden afvallen. Veldwerk tijdens de uitvoering houdt voornamelijk archeologische begeleiding van de graafwerkzaamheden in.

Ook de diepteligging van de (verwachte) archeologische fenomenen en de prospectiekenmerken van deze fenomenen zijn van grote invloed op de bruikbaarheid van de verschillende onderzoeksmethodieken. Niet alle onderzoeksmogelijkheden van het IVO zullen daarom altijd benut kunnen worden.

Toetsing Plan van Aanpak / Programma van Eisen

Voor een IVO-booronderzoek is een PvA wettelijk verplicht gesteld. De provinciaal archeoloog van Drenthe toetst, voorafgaand aan de uitvoering van het veldonderzoek, alle PvA's voor plangebieden in beekdalen, *ongeacht de omvang van het plan/-onderzoekgebied*. Voor het gravende veldonderzoek is een PvE verplicht (dat altijd door de provinciaal archeoloog wordt getoetst).

Proactief veldwerk: verkennend en karterend booronderzoek, proefsleuvenonderzoek, opgraven

Het verkennend en karterend booronderzoek in beekdalen wijkt gedeeltelijk af van de 'Richtlijnen inventariserend veldonderzoek: verkennend en karterend booronderzoek'. Deze afwijking heeft betrekking op het feit dat prospectief karterend booronderzoek in beekdalen - met het doel het in beeld brengen van archeologische vindplaatsen - voor een groot aantal van de voor beekdalen karakteristieke archeologische fenomenen niet bruikbaar is. Dit hangt samen met het feit dat hun prospectiekenmerken van dien aard zijn dat ze niet kunnen worden opgespoord door middel van booronderzoek. Dat geldt bijvoorbeeld voor rituele deposities, maar ook voor voorden, bruggen etc. Men kan op grond van landschappelijke criteria en bekende archeologische informatie aangeven dat in een bepaald deelgebied een gespecificeerde (middel)hoge verwachting bestaat voor wat betreft de aanwezigheid van deposities, maar deze vervolgens opsporen dmv. booronderzoek is onmogelijk.

Booronderzoek is daarentegen wel geschikt voor het *opsporen van steentijdnederzettingen* op zandkoppen en -ruggen die tijdens de bureaustudie op het AHN zijn waargenomen. Bij dit karterend booronderzoek dient een zone van 15 m om de kop/rug te worden meegenomen om ook eventuele dumpzones te kunnen opsporen. Voor de boorintensiteit van verkennend en karterend booronderzoek in dit soort situaties wordt verwezen naar de 'Richtlijnen voor archeologisch bureau- en veldonderzoek in de provincie Drenthe (Versie 1.0, 21 maart 2006)'. Het heeft echter

de voorkeur om in de advisering aan te bevelen de koppen en ruggen te ontzien, waardoor het booronderzoek achterwege kan blijven.

Een andere vindplaatscategorie die zich leent voor booronderzoek zijn de *afvaldumps* die verwacht mogen worden in de directe omgeving van nederzettingen aan de dalrand.

Voorden en bruggen laten zich niet (altijd) door middel van boringen, sonderingen of proefsleuven opsporen en dat geldt ook voor watermolens. Alleen als de vindplaats exact bekend is, kan waarderend onderzoek door middel van proefsleuven plaatsvinden. In de regel zal het karterend en waarderend onderzoek doorgeschoven moeten worden naar de uitvoeringsfase.

Het spreekt voor zich dat dit soort onderzoeken het best bij een zo laag mogelijke waterstand - dus in de zomer - kunnen worden uitgevoerd. Indien de watersituatie hoe dan ook verantwoord onderzoek niet mogelijk maakt, dient in principe voor planinpassing of -aanpassing te worden gekozen.

Het spreekt tevens vanzelf dat bij alle gravend onderzoek - zowel het proactieve als het reactieve veldwerk (zie hieronder) - metaaldetectie wordt uitgevoerd.

Reactief veldwerk: archeologische begeleiding (uitvoering IVO-proefsleuven of opgraving)

In veel gevallen is archeologische begeleiding de enige mogelijke onderzoeksmethodiek (denk bijvoorbeeld aan de al eerder genoemde voorden/bruggen, maar ook aan het uitgraven van fossiele meanders). Het archeologisch veldonderzoek vindt dan pas plaats tijdens de uitvoeringsfase. Over de werkwijze, wanneer en hoe er ontgraven gaat worden en de beschikbare tijd en ruimte voor onderzoek op het moment dat er daadwerkelijk archeologische sporen of vondsten aan het licht komen, dienen goede afspraken tussen opdrachtgever, uitvoerder en archeologisch bureau te worden gemaakt (bv het verwijderen van de bovengrond over een bepaalde lengte en tot een bepaalde diepte). Het is van belang deze afspraken in het uitvoeringsbestek op te nemen. Zo nodig kan de provinciaal archeoloog hierbij bemiddelen.

Een groot deel van het veldwerk zal gebaseerd zijn op de gespecificeerde verwachtingskaart. Een groot deel, maar niet alles. Omdat er diverse vondstcategorieën zijn die niet via het bureauonderzoek in kaart gebracht kunnen worden – omdat het vaak om puntlocaties gaat, zoals depots – dient altijd een oppervlaktekartering plaats te vinden op de locaties waar graafwerkzaamheden zijn uitgevoerd (= *controle achteraf*, maar wel kort na de uitvoerende werkzaamheden). Eventueel daarbij aangetroffen sporen en/of vondsten worden beschreven tot op het niveau van een ARCHIS-melding.

Toevalsvondsten

Het spreekt voor zich dat wanneer tijdens ongebegeide graafwerkzaamheden vondsten worden gedaan, dit direct wordt doorgegeven om van archeologische zijde snel en doelmatig te kunnen reageren. Het is daarom van belang om in het plangebied door gerichte voorlichting een 'vangnet' te creëren waardoor waarnemingen van derden - kraanmachinist(en), opzichters, etc. - aan ter zake kundige archeologen worden gemeld (uitvoerend archeologisch bureau of de provinciaal archeoloog).

In geval van relevante toevalsvondsten zal de provinciaal archeoloog de regie voeren over het zoeken naar een afdoende en voor alle partijen acceptabele oplossing. Aanbevolen wordt om deze strategie bij een *toolbox*-bijeenkomst nader uit te leggen aan de uitvoerder.

Tabel Drentse beekdalen: archeologische waarden en opsporingsmogelijkheden

Aard menselijke sporen	verschijningsvorm	periode	locatie in beekdal	opsporing / bronnen	complicerende factoren / aandachtspunt
<i>Bewoning</i>	kampementen jagers- verzamelaars	paleolithicum t/m mesolithicum	dekzandruggen en -koppen langs hele lengte beekdal	AHN; N.B. niet met 1:50.000 bodem- en geomorfologische kaarten	afdekking door veen en beekdalsedimenten (met name in midden- en benedenloop)
<i>Voedselverzameling en -verwerking</i>	voorwerpen: pijlpunten, harpoenen, fuiken, klemmen, vistrappen, etc.	paleolithicum t/m post- middeleeuwen	gehele beekdal	niet, want puntlocaties	voorwerpen van organisch materiaal alleen in natte context bewaard
	structuren: visvijvers, eendenkooien	middeleeuwen t/m post- middeleeuwen	vaak nog zichtbare ruimtelijke structuren	archieffbronnen, historische kaarten, toponiemen en AHN	
<i>Storten van afval</i>	afvaldumps (steen, vuursteen, bot, gewei, aardewerk, etc.)	paleolithicum t/m post- middeleeuwen	beekbedding, oude meanders, relatie met bewoning op de omrin- gende, hogere gronden	Archis: nederzettingen beekdalrand; oude meanders: bodem- en geomorfologische kaarten, AHN	organisch materiaal alleen in natte context bewaard

<i>Infrastructuur (land)</i>	voordes, vonders, bruggen, schoren, wegen	steentijd t/m post- middeleeuwen	doorgaans in versmalling beekdal, waar het water ondiep en de oevers niet te steil waren	historische kaarten (relatie met historisch wegenpatroon); toponiemen; bodem- en geomorfologische- kaarten, AHN (insnoeringen beekdal)	